

Юрій Бадах (Київ)

ФЛОТИ В «ХОЛОДНІЙ» ВІЙНІ 1946–1991 рр.

Не дивлячись на те, що після закінчення «холодної» війни пройшло більше 16 років, до цього часу практично немає фундаментальних історичних праць, що висвітлюють протистояння між США і СРСР, НАТО та Варшавським договором, та показують роль військових флотів, яка відводилася в цьому протистоянні.

Нагадую читачу, що термін «холодна війна» означає політичний курс, що проводився урядами США і СРСР, який супроводжувався ідеологічним протистоянням, економічним змаганням, гонкою озброєнь, локальними війнами та збройними конфліктами. В основі політичного курсу жорсткої конфронтації були винні США і СРСР, що почали вести боротьбу між двома протилежними світовими соціальними системами для того, щоб показати, яка система краще, заклавши в основу створення біполярної системи світу¹.

«Холодну війну» ще звали «Третьою світовою війною», тому, що за факторами стримування її відносили до ядерного періоду, війн п'ятого покоління, а в її основі лежало застосування ракетно-ядерної зброї. США і СРСР вели підготовку до нової світової війни. Проте вона не відбулася, ядерна зброя не була застосована, тому цей період протистояння і зветься «холодною війною», хоча по своїй суті він був дуже гарячим, коли декілька разів світ стояв на грані нової світової ракетно-ядерної війни.

З радянських джерел відомо, що «холодну війну» розв'язали «імперіалісти» і вона почалася після промови У. Черчилля в американському місті Фултоні 5 березня 1946 р., де він закликав «до хрестового походу проти комунізму»². Автор уважно прочитав декілька разів цю промову і нічого такого крамольного там не знайшов.

Російські дослідники, ретельно вивчаючи цю проблему, зробили висновок, що саме до «холодної війни» перший закликав Й. Сталін виступаючи перед виборцями Москви у лютому 1946 р.³

Незалежно від того, хто «перший» розпочав «холодну війну», відійшовши від принципів співробітництва, що склалися в роки Другої світової війни, був взятий курс на боротьбу двох протилежних світових систем. Одна сторона розповсюджувала принципи демократії, ринкової економіки, інша комуністичні ідеї.

Радянські джерела поділяють протистояння в «холодній війні» на шість історичних періодів: перший – з кінця Другої світової війни до закінчення війни в Кореї; другий – від закінчення війни в Кореї до Карибської кризи 1962 р.; третій – від Карибської кризи до укладення міжнародних договорів і угод до початку 1970-х років; четвертий – з

початку 1970-х років до вводу радянських військ в Афганістан (1979 р.); п'ятий – з 1980 р. до 1986 р.; шостий – з 1986 р. до розпаду СРСР (грудень 1991 р.)⁴.

Американські джерела характеризують «холодну війну» різними рівнями напруги між США і СРСР, що склалися з шести історичних фаз: перша фаза – 1945–1947 рр. – розгортання «холодної війни»; друга фаза – 1947–1949 рр. – оголошення «холодної війни»; третя фаза – 1950–1962 рр. – пік воєнного протистояння; четверта фаза – 1963–1978 рр. – розрядка; п'ята фаза – 1979–1985 рр. – новий виток напруги; шоста фаза – 1985–1989 рр. – закінчення «холодної війни»⁵.

Хоча є й інші думки, щодо закінчення «холодної війни»: з розпуском Варшавського договору в лютому 1991 р.⁶; після прийняття вперше в СРСР оборонної воєнної доктрини у 1986 р.⁷; у 1989 р., головним чином у зв'язку з демократичними перетвореннями в СРСР і в багатьох країнах соціалістичної системи⁸; у грудні 1991 р. у зв'язку з розпадом СРСР, соціалістичного табору і його воєнної організації⁹; після знищення Берлінської стіни у листопаді 1989 р. і грудневої зустрічі М. Горбачова з Дж. Бушем на о. Мальта, саме тоді СРСР і США перестали сприймати один одного як противника.

4 квітня 1949 р. Міністри закордонних справ 12 країн уклали у Вашингтоні Північно-Атлантичний пакт (НАТО), метою якого було проголошено захист демократії західного зразка, що виключає владу однієї партії в політичній сфері, передбачає відкритість і цінність світового ринку. Пізніше блок збільшився ще на три країни¹⁰. У 1951 р. був укладений тихоокеанський пакт безпеки (АНЗЮС) за участю США, Австралії, Нової Зеландії. З 1954 р. було створено організацію договору Південно-Східної Азії (СЕАТО), до якої ввійшли США, Великобританія, Франція, Австралія, Нова Зеландія, Таїланд, Філіппіни та Пакистан. У 1955 р. створюється так званий Багдадський пакт за участю Великобританії, Туреччини, Іраку, Пакистану, Ірану. У 1959 р., після виходу з нього Іраку, він був перейменований в СЕНТО. Це все робилося з метою не допустити впливу СРСР, не давши йому розширювати коло своїх союзників.

З іншого боку, Радянський Союз та його союзники у травні 1955 р. створюють організацію Варшавського договору (Албанія, Болгарія, Угорщина, НДР, Польща, Румунія, Чехословаччина, СРСР).

Отже, до середини 50-х років «холодна війна» стала глобальною. Світ поділився на два ворогуючі табори, жоден з яких не мав вирішальної переваги, перекресливши ту систему колективної безпеки, яка була створена за рішенням Ялтинської (лютий 1945 р.) та Потсдамської конференцій (липень-серпень 1945 р.). Тобто були об'єднані економічні, духовні та воєнні ресурси всіх держав блоку,

вироблені єдині погляди на характер сучасної війни, способи ведення і підготовки до них країн.

Визначальну роль в створенні та розвитку стратегії НАТО і Варшавського договору, а також розвитку національних воєнних доктрин і стратегій завжди грали воєнні доктрини США і СРСР. Фактично політика «з позиції сили» стала політичною основою доктрин. Кожен з протилежних блоків прагнув створити воєнну силу, диктувати свої умови.

Радянський Союз та Варшавський договір не мав назву доктрин, як це було в США і НАТО, які, в залежності від змін воєнно-політичної обстановки в світі та розвитку засобів збройної боротьби в ході «холодної війни», мінялися приблизно через кожні 10 років. Однозначно воєнні доктрини СРСР та Варшавського договору були наступальні й тільки у 1986 р. в СРСР стали оборонними.

Об'єднувала всі доктрини роль ВМС в них, особливо в НАТО, де були традиційно сильні морські держави.

Після закінчення Другої світової війни подальший розвиток і будівництво військово-морських сил (ВМС) деякий час визначалися поглядами, що виникли як наслідок придбаного бойового досвіду. В кінці 1945 р. сумарна тоннажність бойових одиниць та допоміжних суден у ВМС США дорівнювала 7 млн. 065 тис. тонн, Великобританії – 3 млн. 500 тис. тонн¹¹. Сумарна ж тоннажність радянського військово-морського флоту (ВМФ) складала 575 тис. тонн. Тобто Радянський флот поступався США у 12,3 рази¹². Такий флот не міг надійно захистити узбережжя СРСР, а тим більше комусь загрозувати. Для наступальних дій у Атлантичному та Тихому океанах треба було взагалі мати великі кораблі, які в Радянському Союзі існували лише в одиничних екземплярах.

Бойовий досвід флотів у Другій світовій війні показав, що велику роль у всьому комплексі збройної боротьби на морі відводилася авіаносцям, підводним човнам, амфібійним силам. Проте застосування США ядерної зброї у 1945 р. по Японських містах викликало шок в урядових та військових колах традиційних морських держав. Крім того, застосування Німеччиною крилатих ракет ФАУ-1 та балістичних ФАУ-2 проти Великобританії, а в битві за Берлін – реактивних винищувачів люфтваффе, також було прикладом використання нових світових науково-технічних досягнень у воєнних цілях. Це також вплинуло на післявоєнне будівництво флотів.

В урядових та військових колах розгорталися дискусії про вплив ядерної зброї на характер збройної боротьби, в тому числі на морі. Багатьох військових фахівців турбували питання стійкості флоту в умовах ядерної війни, вплив ядерної зброї на тактичні властивості кораблів, їх конструкцію, озброєння та військову техніку (ОВТ). Початково у багатьох країнах, в тому числі і в СРСР, заперечували можливість дій

флотів, особливо надводних кораблів, в умовах застосування ядерної зброї. В США, навпаки, розповсюджували думку про всесильність атомної бомби, звівши її у розряд єдиної «абсолютної» зброї.

В 1946 р. США провели випробування ядерної зброї на атолі Бікіні під назвою «Перехрестя доріг» з метою виявити вплив вражаючих факторів на кораблі різного призначення, пізніше це зроблять і в СРСР на Новій Землі. Висновки показали, що сам корабель є укриттям, а море забезпечує йому ефективний захист, дає можливість флотам розосереджуватися на будь-якій відстані та забезпечує кораблі засобами дезактивації (морська забортна вода). Морські вітри сприяють розсіюванню радіоактивних продуктів. Море дозволяє кораблю вижити. Випробування не завели флоти в тупик. Навпаки, вони широко відкрили перед ними двері у відкрите море¹³.

Враховуючи досвід Другої світової війни та ядерні випробування зі складу флотів почали вилучатися лінійні кораблі, лінійні крейсери, конвойні авіаносці. Хоча США тримали в складі ВМС до 1992 р. чотири лінкори побудови 1943–1945 років. Після декількох модернізацій вони за вогневою могутністю були одними з найсильніших надводних кораблів світу.

Якісно та кількісно змінився склад ударних авіаносців. Зменшення чисельного складу авіаносців, приблизно у два рази, було компенсовано значним підвищенням їх бойових можливостей в результаті реалізації нових досягнень науки в кораблебудуванні, переозброєнні їх реактивною авіацією та перетворення в плавучі бази носіїв ядерної зброї. Скорочення чисельності лінійних кораблів, авіаносців, лінійних крейсерів спричинило і відповідне різке скорочення чисельності крейсерів з артилерійським озброєнням, а також есмінців, фрегатів, сторожових кораблів.

До 1957 р. в США головним засобом доставки ядерної зброї була авіація, тому велика увага приділялася авіаносній авіації, в першу чергу ударним авіаносцям, які в той час були основною ударною силою ВМС. В 1950 р. з палуби авіаносця «Корал Сі» вперше в історії злетів літак з ядерною бомбою. У 1952 р. в США почалося будівництво нових авіаносців типу «Форестол». Щорічно після 1952 р. і до 1958 р. закладався в США один авіаносець типу «Форестол», та будувалися ще чотири авіаносця типу «Кітті Хок». У 1961 р. в США з'являється перший атомний авіаносець «Ентерпрайз».

З 1968 р. уряд США приймає рішення про будівництво тільки атомних авіаносців. У 1976 р. до складу ВМС США входить головний атомний авіаносець «Честер У. Німіц» водотоннажністю 91 тис. тонн, що був найбільшим кораблем в світі. До кінця «холодної війни» американці будують ще п'ять таких авіаносців.

Англіїці після війни не побудували з нуля жодного авіаносця, було добудовано тільки два важкі, та сім легких. До 1970 р. в Англії було тільки чотири авіаносці, а в 1980 р. до складу їх ВМС увійшов легкий авіаносець «Інвенсібл», а пізніше ще два таких «Іластріес» та «Арк. Ройал».

У Франції перший вітчизняний авіаносець «Клемансо» увійшов до складу ВМС в 1961 р., а в 1963 р. ще «Фош». В Італії у 1985 р. був побудований легкий авіаносець «Джузеппе Гарібальді», а в Іспанії «Принц Астурійський». Фактично загроза СРСР та країнам Варшавського договору з морських напрямків виходила в перші 20 років після закінчення Другої світової війни від палубної авіації США.

В кінці 50-х років в США був побудований перший в світі атомний крейсер з керованою ракетною зброєю (КРЗ) «Лонг-Біч». З 1967 р. атомні крейсери з КРЗ сходили зі стапелів США регулярно: в 1967 р. – «Брейнбрідж», в 1974–1975 рр. – крейсери типу «Каліфорнія». З 1976 р. по 1980 р. увійшли до складу ВМС ще чотири атомних крейсери типу «Вірджінія»¹⁴. З 1962 р. по 1964 р. до складу ВМС США увійшли дев'ять крейсерів типу «Белкнап» зі звичайною енергетичною установкою. Пізніше в США побудують дуже вдалих 27 крейсерів типу «Тікондерога». Англія не мала крейсерів, Франція мала один, а Італія два.

Для оборони авіаносців і конвоїв ВМС НАТО були необхідні крім крейсерів, есмінці і фрегати. На початку 1975 р. ВМС США мали 193 таких кораблі, а країни НАТО – 474.

Велика увага в НАТО приділялася розвитку протичовнових сил, що було пов'язано з швидким ростом у 70-х роках підводних сил СРСР, тому був значно збільшено склад протичовнових сил, оснащення їх новою протичовною зброєю, гідроакустичними комплексами, літаками, вертольотами, створення стаціонарних систем дального гідроакустичного спостереження. З'являються нові кораблі типу «Кунц», «Нокс», «Спрюенс», «Перрі», «Бйорк» (США), «Каунті», «Брістоль», «Шефілд», «Амазон» (Англія), «Жорж Легі», «Лафайет» (Франція), «Лупо», «Мастрале» (Італія) та інші¹⁵.

Першою країною, що побудувала ракетні есмінці стали США, занепокоєнні необхідністю охорони ударних авіаносійних груп (АУГ). Це кораблі типу «Фаррагат», «Чарльз Ф. Адамс», «Спрюенс», «Кідд».

Значний розвиток у флотах НАТО отримали амфібійні сили, що призначені для десантних операцій, що дозволяє їм здійснювати висадку великих десантів. З'являються транспортні вертольоти, кораблі-вертольотоносці, транспорти-доки, універсальні десантні кораблі – що мають вертольоти, десантні катери, плашкоути, літаки. Розвивалися і мінно-тральні сили.

Особлива увага в НАТО приділялась підводним човнам, які під час Другої світової війни потопили більше всіх бойових кораблів, транспортів, допоміжних суден (5 тис. одиниць загальною

тоннажністю 23 млн. тонн). Після війни вони почали скорочуватися. Коли у 1945 р. їх було 704, то у 1949 р. вже було 266. Проте вже у 1954 р. до складу ВМС США входить перший в світі атомний підводний човен (ПЧА) «Наутілус» озброєний торпедною зброєю. Пізніше на ПЧА американці ставлять протичовнові ракетні комплекси, проти корабельні ракети. У 1953 р. і в Англії з'являється перший ПЧА «Дредноут», а в 1975 р. і у Франції «Рюбі».

З 1957 р. в США почали будувати атомні ракетні підводні човни призначені для нанесення ударів балістичними ракетами по наземних об'єктах. У 1960 р. перший в світі атомний підводний ракетноносець ВМС США «Джордж Вашингтон» з 16-ю балістичними ракетами «Поларіс А-1» вийшов на бойове патрулювання у Норвезьке море до берегів СРСР. У 1967 р. США вже мали 41 такий підводний човен. У 1967 р. перший підводний човен з ракетами будують у Англії «Резолюшн» і у 1964 р. «Редутабль» у Франції. Розвиток сил загального призначення ВМС США і основних країн НАТО показаний в табл. 1:

Країна, рік вступу в НАТО	Рік, роди сил														
	1946			1956			1966			1976			1986		
	ПЧ	НК	РК	ПЧ	НК	РК	ПЧА ПЧ	НК	РК	ПЧА ПЧ	НК	РК	ПЧА ПЧ	НК	РК
США, 1949	200	800	0	204	1946	0	29	822	0	65	293	0	97	268	0
							137			10			4		
Англія, 1949	107	613	0	67	586	0	2	237	0	10	198	0	15	157	0
							47			20			13		
Франція, 1949	9	152	0	26	267	0	1	178	0	23	170	0	2	126	3
							23						16		
Канада, 1949	0	42	00	3	94	0	4	40	0	3	20	0	3	27	0
Італія, 1949	0	48	0	5	131	0	8	125	0	10	83	1	10	68	7
Норвегія, 1949	5	27	0	8	42	0	8	23	0	15	27	26	14	28	39
Данія, 1949	6	15	0	3	29	0	4	50	0	6	45	4	4	45	10
Туреччина, 1952	10	28	0	12	40	0	10	48	0	15	142	7	16	157	14
ФРН, 1954	0	0	0	0	19	0	23	86	0	24	122	25	24	105	40
Всього в НАТО			0	301	3455	0	31	1951	0	75	1391	78	114	1269	139
							284			159			130		

В Радянському Союзі будівництво ВМФ у післявоєнний період йшло в три етапи. Перший етап називався етапом прискореного розвитку та оновлення флоту з урахуванням досвіду війни та досягнень в галузі науки і техніки за програмою першого післявоєнного десятиріччя (1946–1955 рр.). Другий етап: науково-технічна революція у воєнній справі і початок створення перших атомних і ракетних кораблів

за програмою другого післявоєнного десятиріччя (1956–1965 рр.). Третій етап: будівництво і створення збалансованого атомного ракетно-океанського флоту за програмами 1966 р. до 1991 р.¹⁶

У листопаді 1945 р. Рада народних комісарів затвердила програму будівництва кораблів ВМФ не враховуючи кінець ери важких артилерійських кораблів та наступ ери авіаносців. Було заплановано побудувати 4 важкі та 30 легких крейсерів, які без постійного забезпечення повітряною розвідкою та охороною з авіаносців були приречені. Помилкою програми була відмова і від великих підводних човнів. Нові кораблі та літаки будувалися з звичайною артилерією, торпедами, глибинними бомбами. Флот залишався в оперативно-стратегічному плані оборонним, прибережної дії, здатним проводити операції лише в рамках досягнення цілей фронтових операцій. Будівництво ВМФ йшло в основному шляхом створення ескадр, тоді ще не було реальних технічних можливостей для створення принципово нових сил. З появою ядерної зброї та підвищення ролі авіації як ударної сили флоту відбувся якісний стрибок у розвитку бойових можливостей літаків, викликаний заміною поршневих моторів на реактивні двигуни. В такій обстановці ще більше виросла загроза втрати бойової стійкості надводних кораблів від засобів повітряного нападу. Це зробило вплив на перегляд поглядів на роль і місце великих надводних кораблів в операціях на морських театрах воєнних дій (ТВД), результатом чого стало у 1953 р. виключення з програми кораблебудування ВМФ СРСР важких крейсерів, а у 1956 р. були припинені роботи з будівництва легких крейсерів. З 24 легких крейсерів, що знаходилися у будівництві, добудували тільки 14, а решту розібрали. Все ж за 10 років в СРСР було побудовано 20 легких крейсерів (на 10 менше плану), 85 ескадрених міноносців (на 103 менше), 48 сторожових кораблів (на 129 менше), 228 дизельних підводних човнів (на 142 менше), 1 десантний корабель (замість 195 за планом). На цей раз економіка виявилася сильнішою за політику, але про це ніхто не взяв, тому що всі програми в СРСР були засекречені, і завжди їх можливо було приховати від власного народу.

На першому етапі в Радянському Союзі був побудований флот, що не міг вести великомасштабні бойові дії в океанах, це був флот прибережної зони, але це вже була основа для розгортання океанського флоту.

З другого етапу будівництва ВМФ в СРСР на кораблі почали ставити ракетну зброю – протикорабельні ракети (ПКР) та зенітно-ракетні комплекси (ЗРК). За 1956–1966 рр. було побудовано 26 кораблів з ракетним озброєнням, в тому числі 10 крейсерів. Було також побудовано 220 ракетних катерів. Почали створюватися і протичовневі надводні кораблі для боротьби з атомними підводними човнами ближньої морської зони (побудовано 102 од.)¹⁷. Вперше в СРСР були

створені десантні кораблі вітчизняної побудови для дій в прибережній зоні. Було побудовано і 207 мінно-тральних кораблів.

На третьому етапі будівництва ВМФ (1967–1991 рр.) як ніколи йшло створення сил та засобів флотів. Наявний науково-технічний потенціал дозволив СРСР в кінці 60-х років дійсно почати створення ракетно-ядерного флоту. Робили спробу створити збалансований океанський флот, де головним родом сил вважалися атомні підводні човни та морська ракетносна авіація берегового базування. На кораблях почалося широко застосовуватися ПКР, протикорабельні комплекси з надзвуковими ракетами (ПКРК) з низькою траєкторією польоту та маневруванням на підході до цілі; ЗРК, нова автоматична артилерія (АУ). Вперше в СРСР були створені протичовнові крейсери для боротьби з підводними човнами в дальній зоні за допомогою вертольотів. Першим був – протичовневий крейсер «Москва», що вступив до складу ВМФ у 1967 р., другий – «Ленінград» побудови 1969 р. Обидва кораблі були створені в Миколаєві. В 1975 р. будується в Миколаєві крейсер з 36 літаками вертикального зльоту «Київ», у 1978 р. будується другий «Мінськ», які стануть пізніше називатися важкими авіаносними крейсерами. Далі будують «Новоросійськ» і у 1991 р. «Адмірал Кузнецов», що мав вже 50 літальних апаратів, в тому числі Міг-29К і СУ-27К¹⁸.

Будуються в СРСР і ракетні крейсери. Першими були крейсери 58 проекту типу «Грозний» з 8 ПКР П-35. У 1964–1969 рр. будують ще 4-и крейсери 1134 пр. з 4 ракетами П-35. В грудні до складу Північного флоту входить перший важкий атомний ракетний крейсер 1144 проекту «Кіров», що має 20 ПКР «Граніт». Всього їх побудували до 1992 р. ще дві одиниці «Фрунзе» і «Калінін». Для швидкого нарощування флотами СРСР потенціалу ПКР оперативно-тактичного призначення планують побудувати в Миколаєві 6 ракетних крейсерів 1164 проекту з 16 палубними пусковими установками ПКР «Базальт» з газотурбінною енергетичною установкою. Але будують тільки три.

Для боротьби з атомними підводними човнами противника в 1966 р. у ВМФ СРСР було сформовано новий підклас кораблів – великі протичовневі кораблі (ВПК). Було побудовано 20 – кораблів 61 проекту, 17 – 1134А і 1134Б проектів, на останніх стояли протичовневі ракетні комплекси ракетоторпед «Метель». З 1977 р. по 1991 р. було побудовано ще 9 ВПК нового 1155 проекту, більш сучасних ніж їх попередники з ПЧРК «Раструб».

На початку 70-х років у ВМФ СРСР виникла необхідність побудови нового корабля з універсальною 130 мм артилерією, ПКРК «Москіт». Таким кораблем став есмінець 956 пр., яких було побудовано 16 одиниць¹⁹.

Вже у 70-х роках створюють менші за тоннажністю та вартістю сторожові кораблі (СКР), що здатні самостійно вести боротьбу з підводними човнами в далекій та ближній морських зонах. Таким кораблем став СКР 1135 проекту з протичовневою ракетною установкою «Метель». Їх було побудовано до 60 од. Будувалися в СРСР і менші протичовневі кораблі 159А проекту, 1124 проекту. Всього ВМФ отримав 33 такі кораблі.

В середині 60-х років з'явилися кораблі нового ракетного підкласу – малі ракетні кораблі (МРК) з ПКР середньої дальності. Було побудовано 46 таких МРК. Більше ніж в СРСР не було побудовано ракетних катерів. З 1957 р. по 1991 р. до складу ВМФ СРСР увійшло 460 од.

З 1966 р. по 1975 р. для ВМФ СРСР було побудовано 14 великих десантних кораблів (ВДК) 1171 пр., що стали першими десантними кораблями океанської і морської зон. Пізніше ще буде побудовано 28 ВДК 775 проекту, три 1174 проекту (найкращі). Крім того багато було введено до ладу середніх десантних кораблів (СДК) 771 і 773 проектів до 33 одиниць. В 1970 р. вперше в світі в Радянському Союзі був побудований малий десантний корабель на повітряній подушці 1232 проекту «Джейран», а з 1980 р. почали будувати більш потужні кораблі типу «Зубр».

Проте, особливо бурхливо в СРСР, відразу після війни, йшло будівництво підводних човнів (ПЧ), починаючи з малих дизельних і закінчуючи великими. 12 березня 1959 р. до складу ВМФ СРСР увійшов перший атомний торпедний човен (ПЧА) К-3 627 проекту, а 12 листопада 1960 р. атомний ракетний човен 658 проекту К-119 з трьома балістичними ракетами. Саме атомні підводні човни з балістичними ракетами стають головною ударною силою радянського флоту. З 1956 р. по 1968 р. до складу ВМФ увійшло 188 підводних човнів, з них 56 атомних. Ці 56 атомних підводних човнів склали перше покоління атомного підводного флоту ВМФ СРСР. Це були ПЧА 658 проекту, 659 проекту з 6-у крилатими ракетами П-6, 29 ПЧА 675 проекту з 8 крилатими ракетами П-6, АПЧ з торпедним озброєнням 627, 627А і 645 проектів.

В кінці 1967 р. до складу ВМФ СРСР увійшов перший головний ракетний підводний крейсер стратегічного призначення (РПКСП) 667А проекту К-137 з 16 рідкопаливними балістичними ракетами²⁰. За 24 роки в СРСР було побудовано 77 РПКСП цих типів: 34 од. проекту 667А, 18-667Б проекту, 4 од. – 667 БД проекту, 14 од. 667 БДР та 7 од. 667 БДРМ проектів²¹. Найсучаснішими підводним човнами були 6 кораблів РПКСП 941 проекту «Акула», що мали по 20 міжконтинентальних балістичних ракет. З 1966 р. суднобудівна промисловість СРСР почала будувати підводні човни з крилатими ракетами. Було введено до ладу 92 підводних човни, з них 64 атомні.

В другій половині 80-х років ракетами були озброєні й переобладнані атомні підводні човни 667 АТ, що мали по 24 ракети «Гранат». У третьому періоді було побудовано 78 атомних підводних ракетно-торпедних човнів та 43 дизельних 887 і 641Б проектів. В цілому з 1967 р. в СРСР було побудовано 300 підводних човнів, в тому числі 196 атомних.

Що стосується авіації, то ВМФ СРСР на 1991 р. мав 426 морських ракетноносців, 220 винищувачів і штурмовиків, 220 протичовневих літаків, 350 протичовнових вертольотів, 235 літаків розвідників і радіоелектронної протидії. Всього 1940 літальних апаратів, з них 870 бойових. В основному це були літаки берегового базування, тоді як ВМС США мали біля 4 тис. літаків та вертольотів авіаносної і базової авіації, з них 1410 бойових.

Морська піхота США мала велику перевагу перед ВМФ СРСР. Вона мала регулярні наземні сили з ОВТ та авіацією. Загальна чисельність її до 190 тис. осіб з 440 літаками та 600 вертольотами. Морська піхота СРСР мала на 1991 р. 32 тис. особового складу, з 100 танками, 200 БМП і 1300 гарматами, не маючи авіації.

Брав – берегових ракетних артилерійських військ – великі морські країни не мали за винятком Туреччини і Норвегії. Зате СРСР, Румунія, Болгарія мала полки і дивізії (БРАВ). СРСР мав одну дивізію і ряд окремих частин, що мали на озброєнні 40-50 пускових установок ракетних комплексів «Редут», «Рубіж», а також декілька десятків гармат. Чисельність БРАВ СРСР була біля 9 тис. осіб.

На кінець 1991 р. загальна чисельність родів сил ВМС США, Англії, Франції та ВМФ СРСР показана в табл. 2:

	Країни			
	СРСР	США	Англія	Франція
ПЧАРБ	58	33	4	6
ПЧА	113	107	15	5
ПЧ (дизельні)	114	–	10	13
Всього ПЧ	285	140	29	24
Авіаносні кораблі	5	16	3	2
Крейсери	33	37	–	1
Есмінці та сторожові кораблі	221	155	48	36
Всього бойових кораблів	259	208	51	39
Бойових літаків	870	1410	29	150
Морська піхота, тис. осіб	32	190	7	2
БРАВ, тис. осіб	9	–	–	–

Як видно з таблиці ВМФ СРСР за багатьма показниками, такими як кількість ПЧ всіх класів, есмінців переважав всі передові морські держави НАТО. Щоправда за бойовими можливостями та якісними

показниками в основному поступався НАТО. В цілому він займав друге місце після ВМС США, залишивши позаду флоти традиційно сильних морських держав Англії, Франції, Італії, маючи навіть паритет, а іноді перевагу в деяких військово-технічних напрямках свого розвитку. Це стосується й використання нетрадиційних матеріалів (титан, склопластик), кораблів з динамічним принципом підтримки всіх відомих типів тощо. ВМФ СРСР мав БРАВ, чого не мали ведучі морські держави. Загальний тоннаж тільки бойових кораблів ВМФ СРСР досяг 2 млн. 540 тис. тонн, чисельність особового складу була 442 тис. чоловік. Бюджет ВМФ складав 13,5 млн. крб. (в цінах 1991 р.), що становило 14% воєнного бюджету (в США – 33%).

Проте великим недоліком ВМФ СРСР була незбалансованість по класах і типах кораблів. ВМФ СРСР сильно відставав у забезпеченні стаціонарних інфраструктур від дійсних його потреб, а саме – в системі базування, судоремонту, тилового та спеціального забезпеченні. Про перевагу радянського ВМФ у Світовому океані годі й говорити. При такому співвідношенні сил на морі між США та СРСР, особливо в авіаносцях, з урахуванням можливостей базування сил флоту на океанських театрах на досягнення панування в океані розраховувати не доводилося. В кращому випадку за допомогою інших видів збройних сил радянський флот міг вести боротьбу за панування на закритих морях і в ближніх регіонах океанів. Зібраний з різних кораблів без визначеної системи радянський флот до початку 80-х років ХХ ст. не мав надійної системи протиповітряної оборони, цілевказування, ефективних засобів подолання системи протичовнової оборони противника, яка отримала у нього значний розвиток.

Вже у 1987 р. з'явилося дуже сильне викривлення в будівництві радянського ВМФ. Він дуже відставав у забезпеченні структур, виникла диспропорція між кількістю кораблів і можливістю відновлення їх бойової готовності після тривалої експлуатації. Тому співвідношення сил на морях змінювалося не на користь СРСР. В результаті атомний підводний флот був вимушений повернутися до своїх берегів, а ідея «оборони узбережжя» і «оборонного флоту» почала культивуватися знов.

Розвал ВМФ почався разом з СРСР з 1986 р. Так, тільки за 1990–1991 рр. зі складу ВМФ СРСР було виведено 124 підводні човни, 132 надводні кораблі та 61 катер.

Що стосується озброєння та військової техніки (ОВТ ВМФ), то воно розвивалося у післявоєнний період під впливом досвіду Другої світової війни, іноземного досвіду і трофейного германського, італійського та японського потенціалів. Крім того вивчалось і лендлізівське ОВТ. Радянське ОВТ серйозно відставало від закордонних зразків, тому спочатку воно здебільшого копіювалося з

трофейних зразків, що мав радянський ВМФ. Це зіграло негативну роль в СРСР. Багато конструкторських бюро діяло самостійно, не централізовано, та без продуктивної координації в їх роботі, йшла паралельна робота чи пряме дублювання. І як наслідок, багатотиповість зразків, з одного боку, та неритмічність зміни поколінь, з іншого, низький рівень комплексування та уніфікації. Відставання в технології і нерозумні тактичні вимоги військових привели до примітивності конструкторської стратегії, згідно з якою нові якості зброї досягалися механічним шляхом, тобто «куплялися» ростом маси та габаритів.

Радянський ВМФ мав багато класів та підкласів кораблів, велику кількість зразків ОВТ, але в СРСР це мало кого турбувало, що під кожен корабель робилася своя ПКР, ПЧКР, артилерійська установка (АУ), ЗРК та інше ОВТ. Наявність великої кількості різнотипного ОВТ не тільки збільшувала витрати на їхню розробку та серійне виробництво, але і створювало масу проблем з технічного обслуговування та експлуатації, що, як відомо, негативно позначається на боєготовності та боєздатності ВМФ.

Для ВМФ СРСР так і не вдалося створити універсальну ПКР, подібну американській «Гарпун», хоча для радянського флоту було створено більше десяти різних ПКР. Така ж картина була і з ЗРК, ПЧРК, АУ. Тому, не зважаючи на те, що в СРСР було більше ПЧ і ракетних систем, за боєголовками радянський флот поступався ВМС США. Американські ПЧАРБ випереджали радянські ракетні ПЧ і в кількості ракет. Так, в США було їх на ПЧ 16, 24, а в СРСР 3, 10, 12, 16, 20.

Правда СРСР довелося майже самостійно розробляти морське ОВТ, тому всі радянські кораблі істотно відрізнялися від решти кораблів світу. Країни ж НАТО будували і будують свої кораблі, ОВТ за міжнародною кооперацією.

Нові сили і засоби флотів ведуть до змін у формах і способах їх застосування. В СРСР у ході «холодної війни» ВМФ постійно «наздоганяв» та хотів «перегнати» ВМС США за кількістю сил та засобів, але була знехтувана важливіша система бойового застосування сил – висвітлення обстановки розвідки та цілевказування як єдиного комплексу. Ракетна зброя великої дальності вимагала видачі цілевказування в реальному масштабі часу, проте в 70–80-х роках у ВМФ СРСР був виконаний тільки перший етап створення таких систем: космічної «Легенда» та повітряної «Успех». Тому ВМФ СРСР втратив інформаційне поле регіонального та глобального масштабу. Досвід війни в Перській затоці у 1991 р. показав, що застосування високоточної зброї за даними космічної розвідки в умовах протистояння докорінно змінило характер війни на морі, з'явилися ознаки «безконтактної війни». Інформація в реальному масштабі часу

стала основою застосування різних зразків ракетної зброї з кораблів, підводних човнів, авіації. Управління бойовими діями у єдиному масштабі часу стало можливим навіть з Пентагону.

Військові флоти брали активну участь у локальних війнах і збройних конфліктах, що проходили під час «холодної війни». Серед країн, які найчастіше брали участь в бойових діях з 1946 р. по 1991 р. – Великобританія – 19 раз, Франція – 17, США – 14, СРСР – 8, Австралія – 6, Нідерланди – 6. Практично всі сили блоку НАТО, крім ПЧАРБ взяли участь у бойових діях. Це і війна в Кореї (1950-1953 рр.), війна у В'єтнамі (1964-1973 рр.), Арабо-ізраїльські війни (1956 р., 1967 р., 1973 р.), Англо-аргентинський конфлікт (1982 р.), війна в Перській затоці (1991 р.) та інші. За даними американського інституту Бруклінса ВМС США використовувалися у 117 випадках з 215, коли Вашингтон вдавався до агресії.

ВМФ СРСР був не тільки важливим засобом збройної боротьби, але і ефективним інструментом зовнішньої політики, мета якої була залучити якомога більше держав світу, особливо молодих, на шлях соціалістичного розвитку. Тільки завдяки «зусиллям» КПРС та радянського уряду були створені флоти в Китаї, Індії, Північній Кореї, В'єтнамі, Індонезії, Єгипті, Сирії, Кубі, Алжирі, Лівії, НДР, Польщі, Болгарії, Румунії, Албанії, Ефіопії, Ірані, Іраку та інших країнах, які майже всі брали участь у воєнних конфліктах.

Основним видом діяльності ВМФ СРСР під час «холодної війни» було: будівництво флотів в країнах з «соціалістичною» орієнтацією; формування оперативних з'єднань кораблів в районах кризових ситуацій; передача сил і засобів флотам «дружніх країн»; навчання кадрів; допомога інструкторами і радниками; несення бойової служби у стратегічно важливих районах Світового океану. З 1946 р. по 1991 р. Радянським Союзом було передано 110 підводних човнів і 1600 надводних кораблів і катерів²².

Радянський Союз програв «холодну війну» США і основним фактором, що вирішив результат протистояння, став економічний. За даними М. Горбачова на «холодну війну» з кожної сторони витрачено по 10 трлн. доларів. Радянська економіка не витримала багаторічного змагання з американською. Це все було результатом нестриманої гонки озброєнь, трати астрономічних сум на підтримку «комуністичних і робочих партій», національно-визвольних рухів, що обрали некапіталістичний шлях розвитку, а також ведення локальних війн і збройних конфліктів та допомога в них іншим державам. Війна в Афганістані (1979–1989 рр.) теж зробила свій «внесок» у розвал СРСР. Тому керівництво Радянського Союзу вже у 1986 р. оголосило вперше за час існування держави оборонну доктрину.

ВМС в розвинутих державах світу приділяють належну увагу особливо в США, Англії, Франції, Росії, Китаї, Японії, Італії, Індії, тому що вони є найбільш універсальним видом збройних сил. Головними властивостями флотів є міць озброєння, висока мобільність, велика автономність, невелика вразливість та здатність діяти в будь-яких районах Світового океану. Флот не залежить від дозволу на використання іноземних баз, портів, аеродромів, території взагалі. Керівництву держави не треба просити згоди інших країн на дислокацію своїх збройних сил та нанесення ударів з їх території. Бойові кораблі і судна забезпечення ВМС можуть оперативно з'явитися в районі виникнення конфліктних ситуацій та тривалий час перебувати в нейтральних водах у високому ступені готовності, при цьому не порушуючи суверенітет інших держав, забезпечуючи приховану концентрацію воєнної могутності в тому чи іншому регіоні земної кулі.

Флоти великих морських держав стали засобом демонстрації сили та політичного тиску на інші країни. Однак використання ВМС не обмежується тільки демонстрацією сили. У більшості випадків ВМС входили в перший стратегічний ешелон збройних сил. Саме з ударів авіаносних суден, пусків крилатих ракет морського базування та висадки морського десанту починалося вторгнення на територію країн, проти яких починався воєнний конфлікт.

Сучасні військові флоти, які мають високоточну зброю та інформаційне забезпечення в реальному масштабі часу, можуть вести безконтактні війни шостого покоління і виконувати не тільки тактичні та оперативні завдання, але і стратегічні.

Відомо, що Світовий океан займає 70,8% території земної кулі та має велике значення для людства. А це і корисні копалини, морепродукти, самі дешеві в світі морські міжнародні перевезення. Зараз на карті Світового океану існує більше 300 морських районів, на які претендують дві і більше держави²³. Навіть Україна має проблеми з морськими територіями в Чорному та Азовському морях.

2 серпня 2007 р. Росія на дні Північно-Льодовитого океану з глибоководних апаратів «Мир-1» та «Мир-2» встановила на глибині 4300 метрів прапор з титану вважаючи, що 1,2 млн. кв. км арктичного шельфу є продовженням материкової частини Російської Федерації, а значить дно належить Росії. Це відразу на Заході назвали початком нової війни за ресурси, тому що право доступу до багатств Арктики оспорюють і США, і Канада, і Норвегія, і Данія. Хоча корисні копалини належать світовому співтовариству²⁴.

Через протиріччя двох суспільно-політичних світових систем виникла «холодна війна», що привела до створення воєнно-політичних блоків, викликала гонку озброєнь та чисельні воєнні конфлікти.

«Холодна війна» велася протиборчими сторонами з позиції сили на всіх континентах та в Світовому океані.

Обидві сторони планували спочатку вести один проти одного ядерну війну, активно застосовуючи для цього ВМС. Проте, коли був досягнутий паритет у ядерній зброї, воєнно-політичне керівництво країн відмовилося від концепцій тільки ядерних війн та почало переговори й розробку планів ведення війн звичайною зброєю при ядерному стримуванні. Так з'явилися високоточна зброя та повітряно-космічні системи висвітлення обстановки в реальному масштабі часу, що пройшли перевірку у ВМС США і Великобританії у війні в Іраку у 1991 р. та поклали початок новому поколінню війн.

Погляди на застосування ВМФ СРСР в масштабі держави були сформовані у вигляді законодавчих положень, що були закріплені в Бойовому статуті ВМФ СРСР.

Таким чином, розгортання збройної боротьби на морі тільки починається. Згідно з теорією «морської сили», яка була розроблена наприкінці XIX ст. американським контр-адміралом А. Мехеном і англійським віце-адміралом Ф. Коломбом підкреслювалося – хто володіє морем, має сильні ВМС, той буде володіти світом²⁵. Через 50-100 років, коли закінчатся запаси корисних копалин, хто володітиме морськими територіями, сучасною технікою для добування копалин з великих глибин, матиме потужні ВМС, буде сильною державою.

Глибоке вивчення історичного досвіду ролі флоту у «холодній війні» допоможе певним чином осмислити сутність тих явищ та процесів, що відбувалися у ВМС колись і діють зараз, й прогнозувати основні напрями розвитку флотів у майбутньому, в тому числі й у ВМС України. Аналіз показав, що радянська та вітчизняна історіографія не має великого досвіду дослідження даної проблеми. Але є підстави стверджувати, що сьогодні ВМС України зможуть виконати завдання по захисту морських кордонів та своїх національних інтересів на морі тільки в системі колективної безпеки.

¹ Гісем О. Всесвітня історія. Довідник. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С.584.

² Капитанец Н.М. Битва за мировой океан в «холодной» и будущих войнах. – М., 2002. – С.87.

³ Мягков М. Холодная война // Независимое военное обозрение. – 2002. – №19.

⁴ Капитанец Н.М. Флот в войнах шестого поколения. – М., 2003. – С.12.

⁵ Бадах Ю.Г. Військові флоти у локальних війнах і збройних конфліктах. – К., 2006. – С.161.

-
- ⁶ Жан-Батіст Дюррозель. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Перекл. з франц. – К., 2005. – С.724.
- ⁷ Бадах Ю.Г. Роди сил і бойові засоби флотів провідних держав світу. – К., 2006. – С.11.
- ⁸ Орлова Т.В. Історія сучасного світу. – К., 2006. – С.261.
- ⁹ Бжезинський З. «Холодна війна» та її наслідки // Політика і час. – 1993. – №1. – С.46-50.
- ¹⁰ Всесвітня історія: Пер. з нім. – К., 2001. – С.46.
- ¹¹ Горшков С.Г. Морская мощь государства. – М., 1979. – С.229.
- ¹² Дроговоз Н.Г. Большой флот страны советов. – Минск, 2003. – С. 132.
- ¹³ Баржо П. Флот в атомный век. – М., 1956. – С. 26-27.
- ¹⁴ Миллер Д., Миллер К. Современный военно-морской флот. Пер. с англ. – Смоленск, 2004. – С.16.
- ¹⁵ Современные боевые корабли. Пер. с англ. – Смоленск, 2002. – С.51-52.
- ¹⁶ История отечественного судостроения. Т.5: Судостроение в послевоенный период (1946-1991 гг.) – СПб., 1996. – С.26.
- ¹⁷ Доценко В. История военно-морского искусства. Т. II. Кн. 2. Флоты XX века. – М., 2003. – С.473.
- ¹⁸ Бабич В.В. Наши авианосцы на стапелях и в дальних походах. – Николаев, 2003. – С.498.
- ¹⁹ Буров В.Н. Отечественное военное кораблестроение в третьем столетии своей истории. – СПб., 1995. – С.539.
- ²⁰ Кузин В.П., Никольский В.И. Военно-морской флот СССР. 1945–1991. – СПб., 1996. – С.615.
- ²¹ Павлов А.С. Военные корабли СССР и России 1945–1995 гг. Справочник. Вып. 3. – Якутск, 2004. – С.486.
- ²² Россия (СССР) в локальных войнах и военных конфликтах второй половины XX века. Под ред. Золотарева В.А. – М., 2000. – С.263.
- ²³ Лебедев В.М. ВМФ в локальных войнах и вооруженных конфликтах // Военная мысль. – 2001. – №6. – С.16-18.
- ²⁴ Россияне поместили дно Арктики // Сегодня. – 2007. – 4 июля.
- ²⁵ Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю. 1660-1783. Пер. с англ. – СПб., 1995. – С.116.